

नागरिक तथा राजनीतिक अधिकार सम्बन्धी

वितरण: साधारण

अन्तर्राष्ट्रिय अनुबन्ध

२२ नोभेम्बर २०१६

मूल प्रति: अङ्ग्रेजी

मानव अधिकार समिति

उजुरी न: २१६४/२०१२ का सम्बन्धमा ऐच्छिक आलेखको धारा ५(४) अर्न्तगतसमितिले ग्रहण गरेको अभिमत*,**

उजुरी पेश गर्ने:

सविता बस्नेत (ट्रयाक इम्प्युनिटि अलवेज-ट्रयाल) (Track Impunity Always, TRIAL) का कानुनी सल्लाहकार फिलिप ग्रान्टद्वारा प्रतिनिधित्व गरिएको)

दाबी गरिएको पीडित:

उजुरीकर्ता र मिलन नेपाली (उनका पति)

पक्ष राष्ट्र:

नेपाल

उजुरी मिति :

२१ मे २०१२ (शुरुमा पेश गरिएको)

सन्दर्भ सामग्रीहरू:

समितिको कार्यविधि नियमावलीको नियम ९७ बमोजिम निर्णय लिइएको, पक्ष राष्ट्रलाई १८ जुन २०१२ मा सम्प्रेषण गरिएको (दस्तावेजको रूपमा जारी नगरिएको)

अभिमतको ग्रहण गरिएको मिति:

१२ जुलाई २०१६

विषयवस्तु:

बलपूर्वक बेपत्ता पार्ने कार्य

* (२० जुन - १५ जुलाई २०१६) समितिको ११७ औं सत्रमा ग्रहण गरिएको

*** प्रस्तुत उजुरीको जाँचबुझ प्रक्रियामा समितिका देहाय बमोजिमका सदस्यहरूको सहभागिता रहेको थियो: याद बेन अचौर, लजहरी बौजिद, सारह क्लेभल्याण्ड, अहेमद अमिन फतहल्ला, ओलिभियर डि फ्रौभिले, युजि इवासावा, इभाना जेलिक, फोतिनी पाजार्टजिस, मौरो पोलिटी, सर निगेल रोड्ले, भिक्टर म्यानुएल रोड्रिगेज रेसिया, फ्याबियन ओमार सल्मीवली, धिरुजल सितुलसिड, अन्जा सेइवर्ट फोरर, युभल शानि, क्वन्सटाटिन भर्दजेलास्मील र मार्गो वाटरभल

कार्यविधिगत विषयः	आरोपलाई पर्याप्त मात्रामा पुष्टि गर्न असफल; अमिल्दो क्षेत्राधिकार
सारभूत विषयः	जीवनको अधिकार, यातना र क्रूर तथा अमानवीय व्यवहारमा प्रतिबन्ध; व्यक्तिको स्वतन्त्रता र सुरक्षाको अधिकार; मानव व्यक्तित्मा निहित मर्यादाको सम्मान; कानूनको अगाडि व्यक्तिको रूपमा पहिचान; र प्रभावकारी कानुनी उपचारको अधिकार
अनुबन्धका धाराहरूः	धारा २(३), ६, ७, ९, १० र १६
ऐच्छिक आलेखका धाराहरूः	धारा २ र ५(२(ख))

१. यस उजुरीको उजुरीकर्ता सविता बस्नेत हुन्, जसले आफ्नो र आफ्ना पति मिलन नेपालीको तर्फबाट उजुरी पेश गरेकी छिन् । उनीहरू क्रमशः ८ अगस्ट १९७० र २२ मे १९६८ मा जन्मिएका नेपाली नागरिक हुन् । पक्ष राष्ट्रले उनका पतिको अनुबन्धको धारा ६, ७, ९(१-४), १०(१) र १६ अन्तर्गतको, साथै धारा २(३) अन्तर्गतको अधिकार पक्ष राष्ट्रले उल्लङ्घन गरेको र उनको धारा ७ साथै धारा २(३) अन्तर्गतको अधिकार उल्लङ्घन गरेको भन्ने उनको दाबी छ । ऐच्छिक आलेख पक्ष राष्ट्रको लागि १४ अगष्ट १९९१ बाट लागू भयो । उजुरीकर्ताको प्रतिनिधित्व कानुनी सल्लाहकारद्वारा भएको छ ।

उजुरीकर्ताद्वारा प्रस्तुत भए बमोजिमको तथ्य

२.१ सन् १९९६ मा पक्ष राष्ट्रमा शुरू भएको सशस्त्र द्वन्द्वको परिणामस्वरूप, देशमा मानव अधिकारको स्थितिमा उल्लेखनीय गिरावट आएको थियो । स्वेच्छाचारी गिरफ्तारी र हिरासत, यातना र बलपूर्वक बेपत्ता पारिएकाहरूको सङ्ख्यामा उल्लेखनीय वृद्धि भएको थियो । नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी-माओवादीलाई पक्ष राष्ट्रले सन् २००१ सम्म अवैध “आतंकवादी संगठन” घोषित नगरेको भएता पनि, नेपाल प्रहरीले त्यसमा संलग्न रहेको आशंका लागेका व्यक्तिहरूलाई सार्वजनिक सुरक्षा ऐन २०४६(१९८९) अन्तर्गत हिरासतमा लिई, सम्पर्कविहिन राखी बेपत्ता पार्ने गरेको थियो । बलपूर्वक वा अनैच्छिक बेपत्ता सम्बन्धी कार्य समूहको अनुसार, समूहलाई उजुरी आएका बेपत्ता पारिएका मुद्दाहरूमध्ये अधिकांश सन् १९९८ देखि २००४ को बीचमा, सुरक्षा बलले माओवादी दलका सदस्य तथा समर्थकहरूका विरुद्ध सञ्चालन गरेको विद्रोही विरोधी अभियानको सन्दर्भमा घटेका थिए ।^१

२.२ उजुरीकर्ता र उनका पति घटनाको समयमा काठमाडौँ महानगरपालिका, धापासी गाविस, वडा नं ३ मा बस्थे । उनीहरूको १९९४ र १९९५ मा जन्मेका दुई सन्तान थिए । उनका पतिले सन् १९९२ देखि वामपन्थी (माओवादी) दैनिक पत्रिका जनादेशका लागि पत्रकारको रूपमा काम गर्दै आएको उजुरीकर्ताको दाबी छ । उनी चाहिँ एक निजी फर्ममा एक प्रशासनिक सहायकको रूपमा काम गर्थिन् । दुवै जना नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी-माओवादीका सक्रिय सदस्य थिए र प्रायः जसो यसका गतिविधिहरूमा भाग लिन्थे । उजुरीकर्ताका पतिलाई प्रहरीले अगाडि दुईपटक माओवादीको रूपमा शंका गरी गिरफ्तार गरी हिरासतमा राखेको थियो: जुलाई १९९५ मा उजुरीकर्तासहित र मार्च १९९७ मा । उनलाई क्रमशः १७ दिनपछि र एक महिनापछि रिहा गरिएको थियो ।

२.३ २१ मे १९९९ मा, उजुरीकर्ता र उनका पति काठमाडौँको मुटुमा रहेको बजार क्षेत्रमा गएका थिए । उनीहरू सुन्दारामा हुँदा, छ वा सात निशस्त्र प्रहरीहरू, जसमध्ये केहीले पोशाक

^१उजुरीकर्ताले कार्यसमूहको नेपाल भ्रमणको प्रतिवेदन, इ/सीएना/४१२००५/६५ थप १, प्रकरण ७-९ । २७, र दण्डपानीको बेपत्ता सम्बन्धी एमनेस्टी इन्टरनेशनल २००२ मा गरेको पुनरावेदन, एआई सुची ३१/०३/२००० पृ.२ उद्धृत गरेकी छिन्

लगाएका थिए, उनीहरू भएको ठाउँमा आए, उजुरीकर्ताको पतिलाई पक्राउ गरे र केही सोधपुछका लागि उनले उनीहरूसँग जानुपर्ने जानकारी दिए । पक्राउको समयमा उनका पतिलाई कुनै पनि कसूरको अभियोग नलगाइएको उजुरीकर्ताको दाबी छ । उनलाई भ्यानमा राखी अन्जान स्थानमा लगियो । पहिले पनि दुई पटक पक्राउ परेर रिहा भएको हुँदा उनले प्रहरीलाई केही नभनेको उनको दाबी छ । उनले पक्राउबाट जोगिन आफू पत्नीको रूपमा परिचित हुन पनि चाहिनन् । त्यसपछिका केही दिनहरूमा, उनी पटक पटक पतिको खोजीमा काठमाडौंको हरेक प्रहरी कार्यालय र चौकीमा गइन् तर कुनै सफलता हात पार्न सकिनन् । कुनै अनिर्दिष्ट मितिमा, जिल्ला प्रहरी कार्यालय, काठमाडौं हनुमानढोकाले उजुरीकर्तालाई प्रहरी र गृह मन्त्रालयको आदेशले उनका पतिलाई परिवार लगायत कसैलाई भेटघाट गर्न अनुमति नभएको भनेर जानकारी गरायो ।

- २.४ २६ मे १९९९ मा उजुरीकर्ताका पतिको साथी ए.एम.ले श्री नेपालीको पक्षमा सर्वोच्च अदालतमा बन्दी प्रत्यक्षीकरणको रिट दायर गरे । श्री नेपालीलाई २१ मे १९९९ मा प्रहरीहरूद्वारा अवैध रूपमा पक्राउ गरिएको र एउटा भ्यानमा हाली लगाएको र प्रहरीलाई अनुरोध गरिएता पनि उनका आफन्तहरू लगायत कसैले पनि उनलाई देख्न नपाएको दाबी गरिएको थियो ।
- २.५ उजुरीकर्ताका अनुसार ४ जुन १९९९ मा, उनका पतिलाई नेपाल प्रहरीको मुख्यालय, नक्साल, काठमाडौंमा राखिएको छ, भनी अज्ञात व्यक्तिले फोन कल गरी बतायो । भोलिपल्ट, उनी त्यहाँ गइन् र आफ्नो पतिलाई भेट्न भनिन् । प्रहरीले उनको अनुरोध अस्वीकार गर्यो, तर पतिका लागि केही सफा कपडा दिन उनलाई अनुमति दिइयो । उनलाई आफ्ना पतिसँग भेट गर्न नदिएता पनि ड्यूटीमा रहेको प्रहरीले उनको पतिलाई दिन भनेर जसरी उनीबाट लुगा लिए त्यसले उनका पति वास्तवमा प्रहरी परिसर भित्रै रहेको स्पष्ट संकेत गरेको उजुरीकर्ताको दाबी छ । त्यस दिनपश्चात्, उनी लगभग हरेक दिन प्रहरी मुख्यालय धाइन तर आफ्नो पतिलाई भेट्न उनले गरेको अनुरोध सधैं अस्वीकार गरियो ।
- २.६ १० जुन १९९९ मा, उजुरीकर्ता र एकजना साथी के.बी, फेरि प्रहरी मुख्यालय गए र उनका पतिको लागि केही सफा कपडा दिए । ड्यूटीमा खटिएको प्रहरीले उनलाई उनका पतिको केही फोहोर लुगा धुनको लागि दिए । त्यसपछि, उक्त भवनको भित्री परिसरको दृश्य चियाउनका निमित्त, उजुरीकर्ता र उनको साथी नजिकैको पहाडमा चढे । उनीहरूले त्यस ठाउँबाट एकजना प्रहरीले शौचालयबाट लग्दै गरेको उनका पतिलाई लगभग दुई मिनेटको लागि देखेको उजुरीकर्ताको दाबी छ । उनलाई हतकडी लगाइएता पनि शारिरीक अवस्था राम्रो देखिन्थ्यो । उजुरीकर्ता आफ्नो पतिको ध्यान खिचन चिच्याए तापनि उनी धेरै टाढा भएकोले उनले उनको कुरा सुनेनन् । पक्राउ परेपछि त्यही एकपटक मात्र उजुरीकर्ताले उनलाई देखेको उनले निवेदन

गरिन् । २० जुन १९९९ मा श्री नेपालीका आफन्तहरूले संसदमा उनको अवस्था सार्वजनिक गर्न र उनलाई तुरुन्त प्रहरी हिरासतबाट रिहा गर्न अनुरोध गर्दै लिखित अपील पेश गरे ।

- २.७ श्री नेपालीलाई कहाँ राखिएको थियो भनेर अदालतलाई ए. एम.ले जानकारी दिन नसकेकाले श्री नेपाललाई वास्तवमै हिरासतमा राखिएको थियो भन्ने तथ्य स्थापित हुन नसकेकाले १२ जुलाई १९९९ मा सर्वोच्च अदालतले ए.एम. ले दायर गरेको बन्दी प्रत्यक्षीकरणको रिट निवेदन खारेज गर्यो । गृह मन्त्रालय, नेपाल प्रहरी मुख्यालय र काठमाडौं जिल्ला प्रशासन कार्यालयले श्री नेपालीलाई उनीहरूले पक्राउ नगरेको र उनीहरूको नियन्त्रणमा नरहेको भनी उल्लेख गरेको अदालतले औल्याएको थियो ।
- २.८ उजुरीकर्ताका अनुसार उनले सह-स्थापना गरेको “राज्यद्वारा बेपत्ता योद्धा परिवार सङ्घ” का सदस्यहरूसँग ६ अगस्ट १९९९मा प्रधानमन्त्रीले भेटे र जानकारीको लागि उनीहरूले गरेको अनुरोधको जवाफमा प्रधानमन्त्रीले श्री नेपाली लगायत उनीहरूका आफन्तहरू पहिले नै मारिएको बताए । उजुरीकर्ताले एम्नेस्टी इन्टरनेसनलसँग सहायताको लागि अनुरोध गरिन्, जसले नोभेम्बर १९९८ देखि मे १९९९ को बीचमा गिरफ्तार गरिएका उनका पति सहितका आठजना व्यक्तिको अवस्थाको बारेमा तुरुन्त जानकारी प्रदान गर्नका लागि १३ अगस्ट १९९९ मा नेपाल सरकारसँग अपिल गर्‍यो ।
- २.९ १७ अगस्ट १९९९ मा उजुरीकर्ताले पतिको पक्षमा सर्वोच्च अदालत समक्ष बन्दी प्रत्यक्षीकरणको रिट दायर गरिन् । गृह मन्त्रालयका सचिव, प्रमुख जिल्ला अधिकारी र नेपाल प्रहरी मुख्यालयले अदालतलाई आफूले श्री नेपालीलाई हिरासतमा नराखेको जानकारी दिए । हनुमानढोकास्थित जिल्ला प्रहरी कार्यालयका नायब निरीक्षकले २१ मे १९९९ मा प्रहरीले उजुरीकर्ताका पतिलाई हिरासतमा लिएको भन्ने उजुरीकर्ताको आरोप झूटो रहेको र उनलाई पक्राउ गर्न कुनै पनि प्रहरीलाई नपठाइएको र उनलाई प्रहरीले अवैध रूपमा हिरासतमा राख्ने, यातना दिने, वा बेपत्ता पार्ने कार्य नगरेको बयान दिए ।
- २.१० ३१ अगस्ट १९९९ मा *महानगर दैनिक* नामक राष्ट्रिय दैनिक पत्रिकाले श्री नेपाली र पाँच अन्य व्यक्तिहरूलाई माओवादीको आशंकामा गिरफ्तार गरिएकोमा, पश्चिमी क्षेत्रीय दंगा नियन्त्रण सशस्त्र प्रहरी बलको परिसरमा उच्च सुरक्षाको अवस्थामा कास्की जिल्लाको पोखरामा राखिएको र प्रधानमन्त्रीले उनीहरू मारिइसकेको बताएका भएता पनि निश्चित स्रोतहरूले उनीहरू अभै जीवित रहेको र प्रहरीले उनीहरूलाई यातना दिएको इंगित गरेको बताउँदै एउटा लेख प्रकाशित गर्‍यो ।^१ उजुरीकर्ताका अनुसार उनी आफ्ना दुई साना बच्चाहरूको हेरचाह गर्नुपर्ने भएकाले आफ्ना पतिको खोजी गर्न पोखरा जान सकिनन् र तसर्थ, यो सूचना पुष्टि गर्न सकिनन् । आफ्नो पतिको स्थान र अवस्था सम्बन्धी कुनै समाचार प्राप्त गरेको त्यही नै अन्तिम पटक भएको उनको दाबी छ ।

^१उजुरीकर्ताले महानगर दैनिक को मूल लेख र अंग्रेजीमा अनुवादको प्रति प्रदान गरेकी छिन् ।

- २.११ उजुरीकर्ताले ६ सेप्टेम्बर १९९९ मा सर्वोच्च अदालतलाई, महानगर दैनिक का अनुसार श्री नेपालीलाई काठमाडौंको प्रहरी मुख्यालयबाट पोखराको दंगा नियन्त्रण प्रहरी बलको परिसरमा सारिएको जानकारी गराइन् ।
- २.१२ राज्यबाट बेपत्ता बनाइएका पीडितहरूको परिवारका सदस्यहरूले १० र २० सेप्टेम्बर १९९९ मा प्रधानमन्त्रीलाई श्री नेपालीसहित उनीहरूका आफन्तहरूको अवस्था सम्बन्धी जानकारी सार्वजनिक गर्न र बेपत्ता पार्न जिम्मेवार भएकाहरूलाई अदालती कारवाहीमा लैजान अनुरोध गरे ।
- २.१३ उजुरीकर्ताको अनुरोधमा १ अक्टोबर १९९९ मा सर्वोच्च अदालतले दंगा नियन्त्रण प्रहरी, पोखराको खानतलासी गर्न खोज पूर्जा जारीको आदेश दियो । २४ जनवरी २००० मा पोखरा प्रहरी बटालियनका नायब निरीक्षकले श्री नेपालीलाई उनीहरूले राखेको भन्ने दाबी इन्कार गरे । ११ फेब्रुअरी २००० मा सर्वोच्च अदालतले प्रहरी महानिरीक्षकलाई १५ दिन भित्र श्री नेपालीको अवस्थाको बारेमा लिखित जवाफ दिन आदेश दियो । जवाफ नआएपछि, २० मार्च २००० मा अदालतले महानिरीक्षकलाई आफ्नो आदेश दोहोर्यायो । ९ जुन २००० मा प्रहरी मुख्यालयले आफू श्री नेपालीलाई पत्ता लगाउन असमर्थ रहेको र उनी प्रहरी हिरासतमा नभएको भनी अदालत समक्ष उल्लेख गर्यो । ५ जुलाई २००० मा उजुरीकर्ताद्वारा दायर गरिएको बन्दी प्रत्यक्षीकरणको रिट निवेदनमा सर्वोच्च अदालतले फैसला गर्‍यो र आवेदक खोज्नका लागि सबै सम्भावित साधनहरू प्रयोग गरिसक्दा पनि श्री नेपाली प्रहरी हिरासतमा भएको स्थापित गर्न नसकिएको र बलियो प्रमाण बिना “कल्पना र अनुमान” को आधारमा अदालतले आदेश जारी गर्न नसक्ने बतायो ।
- २.१४ उजुरीकर्ताले राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग सन् २००० मा स्थापित भएको र उनले पतिलाई बेपत्ता पारिएको बारेमा उजुरी दर्ता गराएको बताएकी छिन् । उनको पतिको नाम द्वन्द्वसम्बन्धी बेपत्ताहरूको सूचीमा समावेश गरिएको^३ भएतापनि कुनै अनुसन्धान गरिएन । श्री नेपाली बेपत्ता भएको धेरै वर्षपछि मात्र संयुक्त राष्ट्रसंघीय मानव अधिकार उच्चायुक्त (ओएचसीएचआर) र नेपालमा रेडक्रसको अन्तर्राष्ट्रिय समिति (आईसीआरसी) का कार्यालयहरू स्थापना भएका थिए । उनको नाम आईसीआरसीको बेपत्ताहरूको सूचीमा पनि समावेश गरिएको छ ।^४
- २.१५ यसबाहेक, उजुरीकर्ताका अनुसार उनका पति बेपत्ता भएको लगभग एक वर्षपछि, मुद्दको धेरै प्रचार भएको कारण उनको रोजगारदाताले उनी माओवादी भएको आरोप लगाइ कामबाट निकालिदिए । उनको जागिर स्थायी नभएकोले उनले रोजगारदाता विरुद्ध कुनै कानुनी कारवाही

^३उजुरीकर्ताले उनको पतिको नाम समावेश भएको सूची सहित बुझाएकी थिइन् ।

^४उजुरीकर्ता आईसीआरसी द्वारा १४ फेब्रुअरी २०१२ मा जारी कागजातको प्रति प्रदान गर्दछिन्, “नेपाल - हराइरहेको: सूचनाको अधिकार । व्यक्तिको बारेमा जानकारी”, जसले इंगित गर्दछ कि श्री नेपाली २१ मे १९९९ को सुन्धारा, काठमाडौं मा उनको अन्तिम मिति र स्थान बेपत्ता व्यक्तिको रूपमा सूचीमा छन् । (यो पनि हेर्नुहोस् “ नेपालमा बेपत्ता भएका मानिसहरू । अध्यावधिक गरिएको सची २०१२ ”)

गर्न सकिनन; र यसले गर्दा उनलाई आफू र उनका बच्चाहरूहरूको जीविका चलाउन कठिन भयो । यसबाहेक, उनी आफ्ना पतिलाई पत्ता लगाउनको लागि सार्वजनिक अभियानमा पूर्ण रूपमा व्यस्त भइन र सन् २००७ सम्म कुनै तलवी काम गरिनन् ।

- २.१६ सन् २००८ मा बेपत्ता पारिएका पीडितहरूका आफन्तहरूलाई राहत प्रदान गरिएकोमा उजुरीकर्तालाई ने.रु १,००,०००^५ प्रदान गरियो । त्यो अन्तरिम राहतलाई पर्याप्त क्षतिपूर्ति वा पूर्ण क्षतिपूर्तिको विकल्प मान्न सकिँदैन ।
- २.१७ उजुरीकर्ताका अनुसार उनले उपलब्ध सबै घरेलु उपचार खोजिसकेकी छिन् । उनी र ए.एम.ले सर्वोच्च अदालतमा दायर गरेको बन्दी प्रत्यक्षीकरणको रिट, राष्ट्रको सर्वोच्च न्यायिक निकाय सर्वोच्च अदालतले खारेज गरिदियो र अब खोज्न बाँकी अन्य कुनै घरेलु उपचार छैन^६ यसबाहेक, बलपूर्वक बेपत्ता पार्न र यातना दिनको लागि जिम्मेवारहरूको विरुद्ध मुद्दा चलाउनको लागि कुनै उपचार उपलब्ध छैन । राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगलाई प्रभावकारी उपचारको रूपमा मान्न सकिँदैन । प्रहरीमा गरिएको उजुरी जाहेरी दरखास्तको सम्बन्धमा, यो सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन १९९२ को अनुसूची १ मा सूचीकृत अपराधहरूमा सीमित छ, जसमा जबर्जस्ती बेपत्ता र यातना सामेल छैनन् । यसबाहेक, यस्तो उजुरी दायर गर्नुलाई उपयुक्त उपचार मान्न सकिँदैन किनभने अधिकारीहरूले प्रायः शरिर पत्ता नलागेसम्म व्यक्तिको मृत्यु प्रमाणित गर्न नसकिने तर्क दिने गर्दछन् । अन्तरिम संविधानको धारा १४ (४) र यातना सम्बन्धी क्षतिपूर्ति ऐनको दफा ३(१) बमोजिम यातना प्रतिबन्धित भएता पनि, राष्ट्रिय कानूनले यसलाई अपराधको दर्जा दिएको छैन । यातना सम्बन्धी क्षतिपूर्ति ऐनले फौजदारी दायित्वको व्यवस्था गरेको छैन र अधिकतम ने. रु १,००,००० सम्मको क्षतिपूर्तिको मात्र व्यवस्था गरेको छ र सोका लागि दाबी पनि यातना वा हिरासत बाट छुटेको ३५ दिन भित्र प्रस्तुत गर्नुपर्छ । सन् २००७ मा सर्वोच्च अदालतले बलपूर्वक बेपत्ता पार्ने कार्यलाई आपराधिक ठहराउने आदेश दिए तापनि त्यस सम्बन्धमा कुनै कदम चालिएको छैन ।

उजुरी

- ३.१ उजुरीकर्ताका अनुसार उनका पति बलपूर्वक बेपत्ता पारिएको पीडित हो र पक्ष राष्ट्रले उनको हकमा अनुबन्धको धारा ६, ७, ९(१-४), १०(१) र १६ र साथै अनुबन्धको धारा २(३) को र उनको हकमा धारा ७ को साथै धारा २(३) को उल्लङ्घन उल्लङ्घन गरेको छ ।

^५उजुरीकर्ताको अनुसार समितिमा उजुरी पेश गर्दाको समय यो लगभग १,२०० डलर थियो ।

^६ उजुरी नं. १४६९।२००६ शर्मा वि. नेपाल, २८ अक्टोबर २००८, प्रकरण ६।३ समितिको न्यायशास्त्रको अभिमतलाई उजुरीकर्ताले उद्धृत गरेकी छिन् ।

- ३.२ २१ मे १९९९ मा सुरक्षा बलले उजुरीकर्ताका पतिलाई स्वेच्छाचारी रूपमा स्वतन्त्रताबाट वञ्चित गरी प्रहरी मुख्यालय नक्सालमा लग्यो, जहाँ उजुरीकर्ता र उनका साथी के.बीले उनलाई अन्तिम पटक देखे । प्रधानमन्त्रीले श्री नेपाली मारिएको बताएपनि, सुरक्षा बलले हिरासतमा लिएका उनी र अन्य व्यक्तिहरू अभै जीवित छन् र दंगा नियन्त्रण प्रहरी परिसर पोखरामा राखिएका छन् भनी ३१ अगस्त १९९९ मा *महानगर दैनिक* ले लेख प्रकाशित गरेको थियो । श्री नेपालीलाई अन्तिम पटक पक्ष राष्ट्रका एजेन्टहरूको साथमा खतरापूर्ण परिस्थितिमा जीवित देखिएको र उनको स्वतन्त्रता हननको उनकी श्रीमतीले पटक पटक भत्सर्ना गरेको भएता पनि अधिकारीहरूले उनलाई पक्राउ गरी हिरासतमा राखेको कुरा नियोजित रूपमा इन्कार गरेका छन् । माओवादी भएको आशंकामा व्यक्तिहरूलाई व्यापक रूपमा पक्राउ गर्ने, बेपत्ता पार्ने, र यातना दिने गरिएको सन्दर्भमा उनको स्वतन्त्रता हनन गरिएको थियो । त्यस पृष्ठभूमिमा सन्तोषजनक र विश्वसनीय स्पष्टीकरण प्रदान गर्ने, उनका पतिको अवस्था र रहेको ठाउँ स्थापित गरी खुलाउने जिम्मेवारी पक्ष राष्ट्रको हुन्छ । तसर्थ, पक्ष राष्ट्रले आरोपको विपरीत सिद्ध गर्ने कुनै प्रमाण दिन नसकेको अवस्थामा, उनका पतिलाई बलपूर्वक बेपत्ता पारिएको, र पछि सम्भवतः हत्या गरिएको हुनाले त्यसले अनुबन्धको धारा ६ अन्तर्गतको उनको अधिकारको पक्ष राष्ट्रद्वारा उल्लङ्घन भएको भनी उजुरीकर्ता निवेदन गर्दछिन् ।
- ३.३ उजुरीकर्ताको पतिलाई सम्पर्क विहिन हिरासत र बलपूर्वक पारिएको बेपत्ताको कार्य आफैमा धारा ७ को विपरीत हुन जान्छ । २१ मे १९९९ देखि बाहिरी दुनियासँग सम्पर्क बिना उनलाई हिरासतमा राखेर, अधिकारीहरूले उनलाई उनका बन्धकहरूको दयामा राखे जसको परिणामस्वरूप उनलाई निरन्तर मानसिक त्रासको स्थिति उत्पन्न भयो । *महानगर दैनिक* द्वारा प्रकाशित लेखको अनुसार, उनी दंगा नियन्त्रण प्रहरी परिसर, पोखरामा प्रहरीको हिरासतमा रहँदा यातनाको शिकार भएका थिए ।
- ३.४ लामो समयसम्म एकलै र बाहिरी दुनियासँगको सम्पर्कबाट वञ्चित गरिनु आफैमा क्रूर र अमानवीय व्यवहार हो, जुन व्यक्ति को मनोवैज्ञानिक र नैतिक अक्षुण्णताको लागि घातक हुन्छ र कुनै पनि बन्दीको मानवको रूपमा आफ्नो निहित मर्यादाको सम्मानको अधिकारको उल्लङ्घन हुन्छ भनी उजुरीकर्ता औल्याउछिन् ।^९ त्यसकारण श्री नेपालीलाई हिरासतमा राखिएको अवस्थाको बारेमा थोरै मात्र प्रमाण भएता पनि, कानुनी उपचार वा परिवारको सदस्यहरूको पहुँच बिना उनलाई सम्पर्क विहिन बनाएर राखिनुले धारा १० (१) को उल्लङ्घन भएको उनको ठम्याइ छ ।
- ३.५ उजुरीकर्ताका पतिको धारा ९(१-४) अन्तर्गतका अधिकारहरूको उल्लङ्घन भएको थियो । नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी-माओवादीको गतिविधिमा संलग्न रहेको आशंकामा व्यापक रूपमा व्यक्तिहरूलाई पक्राउ गरिराखिएको सन्दर्भमा उनलाई अन्तिम पटक जीवित काठमाडौंको प्रहरी

^९उजुरीकर्ताले मानव अधिकार अदालत अन्तर अमेरिकाको, २९ जुलाई १९८८ को भेलास्क्वेज रोड्रिगेज वि. होण्डरस, प्रकरण १५६ को फैसलाको न्यायशास्त्र उद्धृत गरेकी छिन् ।

मुख्यालयमा देखिएको भन्ने तथ्यले पक्ष राष्ट्रले २१ मे १९९९ मा उनहरूलाई स्वतन्त्रताबाट वञ्चित गरेको अनुमान लगाउन सकिन्छ । उनलाई पक्राउ गर्नुको कुनै कानुनी आधार प्रदान गरिएको थिएन । उनको हिरासत कुनै पनि आधिकारिक अभिलेख वा रजिस्टरमा दर्ता गरिएको थिएन । उनीमाथि कहिल्यै अपराधको अभियोग लगाइएको थिएन, न त उनलाई न्यायाधीश वा कानून बमोजिम मुद्दा हेर्ने अधिकारी समक्ष उपस्थित गराइएको थियो । उनी आफ्नो हिरासतको वैधता उपर चुनौती दिनका लागि अदालत समक्ष प्रक्रिया अगाडि बढाउन असमर्थ थिए ।

- ३.६ श्री नेपालीलाई बलपूर्वक बेपत्ता पारिनु र उनको स्थान र अवस्थाको सम्बन्धमा अधिकारीहरूले प्रभावकारी अनुसन्धान नगर्नुले उनलाई मानव अधिकार र स्वतन्त्रता उपभोग गर्नबाट निषेध गरी मे १९९९ देखि कानूनको संरक्षणबाट वञ्चित राखेका छन् । परिणामस्वरूप, पक्ष राष्ट्र अनुबन्धको धारा १६ को निरन्तर उल्लङ्घनको लागि जिम्मेवार छ ।
- ३.७ आफ्ना पतिको स्वतन्त्रतालाई स्वेच्छाचारी ढंगले हनन गरी बलपूर्वक बेपत्ता पारेको बारेमा उजुरीकर्ताले तुरुन्त उजुरी गरेको भएता पनि कुनै आधिकारिक, शीघ्र, निष्पक्ष र स्वतन्त्र अनुसन्धान गरिएन । आजसम्म, उनको स्वेच्छाचारी पक्राउ, बलपूर्वक बेपत्ता र यातनाको लागि कसैलाई समाव्हान गरिएको वा दोषी ठहर गरिएको छैन । त्यसैगरी, यदि उनी अब जीवित नभए, उनको भौतिक अवशेष भएको स्थान पहिचान गरी उनको भौतिक अवशेष प्रियजनहरूलाई फिर्ता गरिएको छैन । यसअनुसार, पक्ष राष्ट्रले अनुबन्धको धारा २ (३) साथै ६,७, ९((१-४), १० (१) र १६ अन्तर्गतका उनका अधिकारहरूको उल्लङ्घन जारी राखेको छ ।
- ३.८ उनका पतिलाई स्वेच्छाचारी रूपमा पक्राउ गर्नु र त्यसपछि बलपूर्वक बेपत्ता पार्नु, र यस मुद्दामा अधिकारीहरूले गरेको कार्य र बेवास्ताको कारण उनले गहिरो पीडा र कष्ट भोग्नु पन्थो जसले गर्दा पक्ष राष्ट्रद्वारा धारा ७ को साथै धारा २(३)अन्तर्गतको उनका अधिकारहरूको उल्लङ्घन भएको उजुरीकर्ताको दाबी छ । उनका पति बेपत्ता भएको कारण उनले बच्चाहरू एकलै हुर्काउनु परेको छ । यस सन्दर्भमा, नेपालमा बेपत्ता भएका व्यक्तिहरूका श्रीमती र परिवारहरूलाई अक्सर लाञ्छना लगाइने गरिएको उनको दाबी छ ।
- ३.९ उजुरीकर्ता अन्य कुराको साथै निम्न कुरा पक्ष राष्ट्रलाई सिफारिस गरिदिन समितिलाई अनुरोध गर्छिन् : (क) जरुरी मुद्दाको रूपमा उनका पतिको अवस्था पत्ता लगाउन एउटा स्वतन्त्र अनुसन्धान गराउन र उनको मृत्यु भएको भए, उनको अवशेष पत्ता लगाउन, उत्खनन गर्न, र पहिचान गरी ससम्मान परिवारलाई फिर्ता गर्न; (ख) दोषीहरू माथि मुद्दा चलाउन, फैसला गर्न र सजाय दिन सक्षम नागरिक अधिकारीहरू समक्ष उपस्थित गराउन र सो प्रक्रियाको नतिजा सार्वजनिक रूपमा प्रकाशित गर्न, र (ग) क्षतिपूर्तिले भौतिक तथा नैतिक क्षति र पुनर्स्थापना, पुनर्वास, सन्तुष्टि र त्यस्ता घटना भविष्यमा नदोहोरिने प्रत्याभूतिका उपायहरू समेटेको सुनिश्चित गर्न । विशेषगरी, पक्ष राष्ट्रका अधिकारीहरू र श्री नेपालीका आफन्तहरूको उपस्थितिमा आयोजित एक सार्वजनिक समारोहको अवसरमा पक्ष राष्ट्रले आफ्नो अन्तर्राष्ट्रिय

जिम्मेवारी स्वीकार गरी पीडितका आफन्तहरूसँग औपचारिक रूपमा माफी मागोस् र आन्तरिक सशस्त्र द्वन्द्वको दौरान बलपूर्वक बेपत्ता पारिएका र यातना दिइएका व्यक्तिहरूको सम्झनामा सडकको नामाकरण गरोस् वा स्मारक वा स्मारक प्लेटको निर्माण गरोस् र श्री नेपालीको प्रतिष्ठा पूर्णरूपमा पुनर्स्थापित हुने गरी श्री नेपालीको मामिलालाई उल्लेख गरोस् भन्ने उनको अनुरोध छ । उजुरीकर्तालाई माथि उल्लिखित घटनाहरूले पुर्याएको मनोवैज्ञानिक र मानसिक पीडालाई र भएको भौतिक क्षतिलाई कम गर्नका लागि पक्ष राष्ट्रले आफ्ना विशिष्टकृत संस्थाहरू मार्फत कुनै ढिलासुस्ती बिना निःशुल्क चिकित्सा र मनोवैज्ञानिक उपचार तथा स्याहारका साथै आवश्यक परेकोमा निःशुल्क कानुनी सहायतामा पहुँच प्रदान गर्नुपर्छ । यस्ता घटना भविष्यमा दोहोरिन नदिने प्रत्याभूतिको रूपमा, पक्ष राष्ट्रले बलपूर्वक बेपत्ता पार्ने र यातना दिने, र ती अपराधहरूमा विभिन्न रूपले भाग लिने कार्यलाई आफ्नो फौजदारी कानून अन्तर्गत स्वतः अपराध हुने र अपराधको गम्भीरता अनुसार उपयुक्त सजायको भागीदार हुने व्यवस्था गर्नुपर्छ ।

उजुरीको ग्राह्यता उपर पक्ष राष्ट्रको धारणा

- ४.१ पक्ष राष्ट्रले २२ अगस्ट २०१२ मा नोट भर्वाल मार्फत उजुरीको ग्राह्यता उपर आफ्नो धारणा पेश गर्‍यो जसमा पक्ष राष्ट्रले सबै घरेलु उपचारहरूको उपयोग नभएको र आरोपहरूको स्पष्ट रूपमा पर्याप्त आधार नभएको भन्दै उजुरीको ग्राह्यतालाई चुनौती दिएको छ ।
- ४.२ उजुरीकर्ताका पतिको कथित गिरफ्तारी र हिरासतको सम्बन्धमा उजुरीकर्ताले लगाएका आरोपहरू कुनै प्रत्यक्ष र परिस्थितिजन्य प्रमाणद्वारा समर्थित छैनन् भन्ने पक्ष राष्ट्रको भनाइ छ । त्यस सन्दर्भमा, निवेदकहरूले वास्तवमा प्रहरीले उनलाई हिरासतमा राखेको भन्ने प्रमाण देखाउन असमर्थ भएको कारण सर्वोच्च अदालतले उजुरीकर्ताको पतिको पक्षमा दायर गरेको बन्दी प्रत्यक्षीकरणको दुई रिट खारेज गरेको थियो । श्री नेपालीको वर्तमान अवस्था र स्थान अज्ञात भएको भन्ने तथ्यले स्वतः उनलाई प्रहरी वा कुनै अन्य अधिकारीले पक्राउ गरेको, हिरासतमा राखेको र पछि बेपत्ता पारेको भन्ने आरोप प्रमाणित गर्दैन ।
- ४.३ पक्ष राष्ट्रलाई सशस्त्र द्वन्द्वको क्रममा भएका मानव अधिकार उल्लङ्घनको गम्भीर चासो छ । त्यो स्थितिलाई सम्बोधन गर्नको लागि, नेपालको अन्तरिम संविधान २००७ को पालना गर्दै बेपत्ताहरूको घटनाहरूको छानबिन गर्न सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोग गठन गर्ने निर्णय गरेको छ । त्यसका लागि संसदमा सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोग र बलपूर्वक बेपत्ता पारिएको व्यक्तिहरूको छानबिन आयोग सम्बन्धी विधेयक पेश गरिएको छ । पक्ष राष्ट्रले आफ्नो धारणा पेश गर्दा विधेयकहरू अनुमोदन हुन बाँकी थियो । विधेयकको अनुमोदनपछि गठन हुने दुई आयोगले द्वन्द्वकालमा भएका घटनाहरूको छानबिन गरी ती मुद्दाहरूको सत्यतथ्य बाहिर ल्याउनेछन् । यस पृष्ठभूमिमा र सङ्क्रमणकालीन न्याय संयन्त्रहरू स्थापित गर्नको लागि इमान्दार प्रयास भइरहेको अवस्थामा, घरेलु उपचारहरूलाई अनुचित ढंगले लम्ब्याएको भन्ने

निष्कर्ष निकाल्न नमिल्ने पक्ष राष्ट्रको धारणा छ । यस अर्थमा, उजुरीकर्ताका लागि उपलब्ध घरेलु उपचारका विकल्पहरू समाप्त भइसकेका छैनन् ।

पक्ष राष्ट्रको धारणा उपर उजुरीकर्ताको प्रतिक्रिया

- ५.१ १९ अक्टोबर २०१२ मा, उजुरीकर्ताले ग्राह्यता सम्बन्धी पक्ष राष्ट्रको धारणामा टिप्पणी गरिन । पक्ष राष्ट्रको धारणा वास्तवमा ग्राह्यताको सट्टा उजुरीको मूल कानुनी प्रश्नमा केन्द्रित छ भन्ने उनको तर्क छ । त्यस सन्दर्भमा, उनले उजुरीमा शुरुमा वर्णन गरेको जस्तै उनको पतिको गिरफ्तारी, हिरासत र पछि बलपूर्वक बेपत्ता पार्ने कार्यको प्रत्यक्ष प्रमाण भएको उनको तर्क छ । उनको पति पक्राउ परेको त उनी आफैले देखेकी थिइन् । त्यसैगरी, ४ जुन १९९९ मा अपरिचित व्यक्तिले फोन गरी उनका पति रहेको स्थान बताएको, १० जुन १९९९ मा प्रहरी मुख्यालयमा ड्यूटीमा कार्यरत प्रहरीले उनलाई फोहर कपडा दिएर सफा कपडा लिएको, सोही दिन उनी र उनका साथी के.बीले उनका पतिलाई टाढाबाट प्रहरी परिसर भित्रै देखेको; र पछि एउटा अखबारले उनलाई दंगा नियन्त्रण प्रहरी परिसर पोखरामा सारिएको रिपोर्ट गरेको कुराहरू प्रत्यक्ष प्रमाण भएको उनी औल्याउँछिन् ।
- ५.२ बलपूर्वक बेपत्ता पारिएको सम्बन्धी मुद्दाहरूमा, जहाँ तथ्यहरूको स्पष्टीकरण नितान्त अधिकारीहरूसँग भएको जानकारीमा निर्भर गर्दछ, पक्ष राष्ट्रलाई प्रत्यक्ष प्रमाणको अभावमा पनि असल नियतका साथ आधिकारिक छानबिन गर्ने दायित्व हुन्छ । उनका पतिको बन्दी प्रत्यक्षीकरण सम्बन्धी रिट सर्वोच्च अदालतले उनले श्री नेपालीको हिरासतमा रहेको प्रमाण दिन असमर्थ भएको प्रक्रियागत आधारमा मात्र खारेज गरेको थियो । पक्ष राष्ट्रले बन्दी प्रत्यक्षीकरणको रिटमा आदेश जारी हुन उनलाई हिरासतमा राखेको प्रमाणित हुनु पर्छ भन्यो । यदि त्यो उपचारको औचित्य त्यही थियो भने, बलपूर्वक बेपत्ता पारिएको मुद्दामा यसको प्रभावकारिता अर्थहिन हुन्छ । प्रस्तुत मुद्दामा उनका पतिको गिरफ्तारी र त्यसपछि बेपत्ता पारिएको परिस्थितिको प्रभावकारी अनुसन्धान न सर्वोच्च अदालतले न कुनै अन्य अधिकारीले गरे ।
- ५.३ जब उजुरीकर्ताले आफ्नो टिप्पणी पेश गरिन, त्यसबेला भविष्यमा स्थापना हुने सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोग र बलपूर्वक बेपत्ता पारिएको व्यक्तिको छानबिन आयोगको स्थापना, साथसाथै शीघ्र, स्वतन्त्र र प्रभावकारी अनुसन्धान र मुद्दा चलाउने तिनीहरूको अधिकार अनिश्चित थियो । यसबाहेक, ती निकायहरू न्यायिक निकायहरू हुनेछैनन् र विधेयकको मस्यौदामा बलपूर्वक बेपत्ता पार्ने सहित अन्तर्राष्ट्रिय मानवाधिकार कानुन र अन्तर्राष्ट्रिय मानवीय कानुनको गम्भीर उल्लङ्घनका दोषीहलाई समेत आम माफीको व्यवस्था गरिएको थियो । तत्काल अनुसन्धानको लागि फौजदारी न्याय प्रणाली अधिक उपयुक्त बाटो भएको हुँदा, गैर-न्यायिक निकायहरूद्वारा तथ्य पत्ता लगाउने प्रक्रियाहरू, सत्यता स्थापित गर्नको लागि महत्वपूर्ण भएतापनि तिनले न्यायमा पहुँचलाई प्रतिस्थापन गर्न नसक्ने हुँदा सबै मानव अधिकार उल्लङ्घन

पीडितहरू र उनीहरूका आफन्तहरूको परिपूरण गर्न सक्दैनन् । त्यसै अनुसार, सङ्क्रमणकालीन न्याय संयन्त्रलाई उजुरीकर्ताले उपभोग गर्नुपर्ने प्रभावकारी उपचारको उपाय मान्न सकिँदैन ।

उजुरीको मूल कानुनी प्रश्न उपर पक्ष राष्ट्रको धारणा

- ६.१ पक्ष राष्ट्रले १२ अगस्ट २०१३ मा उजुरीको मूल कानुनी प्रश्न माथि आफ्नो धारणा पेश गर्‍यो । उजुरीकर्ताका पतिलाई प्रहरीले २१ मे १९९९ मा सुन्धारा, काठमाडौँबाट पक्राउ गरी त्यसपछि बेपत्ता पारेको भन्ने उनको आरोपको कुनै प्रत्यक्ष र परिस्थितिजन्य प्रमाण नभएको आफ्नो जिकिर पक्ष राष्ट्रले दोहोर्‍यायो । काठमाडौँको महानगरीय प्रहरीको प्रतिक्रिया अनुसार श्री नेपालीको मुद्दा सम्बन्धी कुनै जानकारी वा अभिलेख छैन । उजुरीकर्ताद्वारा दायर बन्दी प्रत्यक्षीकरण रिटमा, सर्वोच्च अदालतले दंगा नियन्त्रण प्रहरी बटालियनपोखरालाई खानतलासी गर्न पुर्‍जीको, र प्रहरी महानिरीक्षकको लागि आदेश जारी गरेता पनि श्री नेपाली प्रहरी हिरासतमा थिए भन्ने स्थापित हुन सकेन ।
- ६.२ पक्ष राष्ट्रले सन् १९९६ र २००६ को बीचमा भएको सशस्त्र द्वन्द्वको सम्बन्धमा पूर्ण अनुसन्धान गर्न, अपराधीहरूलाई न्यायको दायरामा ल्याउन र मानव अधिकार उल्लङ्घनका पीडितहरूलाई क्षतिपूर्ति उपलब्ध गराउन आफू प्रतिबद्ध रहेको बताएको छ । यस सन्दर्भमा, पक्ष राष्ट्रले सङ्क्रमणकालीन न्याय सम्बन्धी आफ्नो धारणा दोहोर्‍याउँदै बलपूर्व बेपत्ता पारिएका व्यक्तिहरूको छानबिन गर्ने आयोग र सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोगको गठनमा कार्यकारी अध्यादेश जारी गरिएको छ, भनी समितिलाई सूचित गर्‍यो ।
- ६.३ पक्ष राष्ट्रले समितिलाई उजुरीकर्तालाई अन्तरिम राहत योजना अन्तर्गत ने.रु २,७५,०००^५ प्रदान गरिसकेको र उनले ने.रु ५०,००० को थप राहत पाउने जानकारी गरायो । उनले भविष्यमा आयोगको सिफारिस अनुसार क्षतिपूर्तिको रूपमा अरु रकम प्राप्त गर्न सक्नेछिन् ।
- ६.४ उजुरीकर्ताले प्रहरीमा जाहेरी दरखास्त दर्ता गराइनन् । उनले त्यसो गरेको भए प्रहरीलाई उनका पतिको मुद्दाको बारमा अनुसन्धान शुरू गर्नलाई अनुमति मिल्ने थियो ।

उजुरीको मूल कानुनी प्रश्न सम्बन्धी पक्ष राष्ट्रको धारणा उपर उजुरीकर्ताको टिप्पणी

- ७.१ १ अक्टोबर २०१३ मा उजुरीकर्ताले उजुरीको मूल कानुनी प्रश्न सम्बन्धी पक्ष राष्ट्रको धारणा उपर आफ्नो टिप्पणी प्रस्तुत गरिन् । पक्ष राष्ट्रले अघिल्लो उत्तरमा व्यक्त गरेकै धारणाहरू दोहोर्‍याएको र अन्य कुनै महत्वपूर्ण तर्क वा कुरा प्रस्तुत नगरेको उनको तर्क छ । पक्ष राष्ट्रको दृष्टिकोणले उनको पीडा प्रति उदासीनता दर्शाएको छ । पक्ष राष्ट्रले उनका पतिको नियति

^५समितिले अवलोकन गर्दछ कि पक्ष राष्ट्रको धारणाले यो रकम उजुरीकर्तालाई प्रदान गरेको भनि कुनै दस्तावेज वा प्रमाण प्रदान गरेको छैन ।

तथा अवस्थाको बारेमा कुनै जानकारी प्रदान नगरी कुनै तथ्य पत्ता लगाउन गर्नुपर्ने प्रयासको पीडा उनी माथि नै छोडिदिएको छ ।

७.२ जाहेरी दरखास्तका सम्बन्धमा, उजुरीकर्ता आफ्नो आरोप दोहोर्याउँछिन् र ऐच्छिक आलेखको धारा ५ (२) (ख) को अन्तर्गत ग्राह्यताको सम्बन्धमा प्रयोग गरिसकेको हुनुपर्ने उपचारमा यो उपचार नपर्ने निवेदन गर्छिन् । जाहेरी दरखास्तका कारणले बेपत्ता पारिएका व्यक्तिहरूका सम्बन्धमा बिरलै मात्र अनुसन्धान शुरु हुने गर्दछ ।^९

७.३ आफूले सन् २००८ मा ने.रु. १,००,००० मात्र पाएको र पक्ष राष्ट्रले प्रदान गरेको भनेको रकम (हेर्नुहोस् माथि प्रकरण ६.३) आफूले प्राप्त नगरेको उजुरीकर्ताको दाबी छ । उनलाई भएको भौतिक र नैतिक पीडाको अनुपातमा यो रकम नगण्य हो र अनुबन्धको धारा २(३) अनुसार प्रभावकारी उपचारको रूपमा मान्न सकिँदैन ।

पक्षहरूको थप निवेदन

८.१ उजुरीकर्ताले २ जनवरी २०१४ मा नेपालको सर्वोच्च अदालतले १४ मार्च २०१३ को बेपत्ता व्यक्तिको छानबिन आयोग र सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोग गठन गर्ने कार्यकारी अध्यादेशलाई असंवैधानिक घोषित गरेको जानकारी समितिलाई १० जनवरी २०१४ मा दिइन् । सर्वोच्च अदालतले यथाशीघ्र नयाँ आयोग गठन गर्न नेपाल सरकारलाई आदेश दिएको छ ।

८.२ संसदले अप्रिल २०१४ मा सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोग ऐन जारी गरेको र अब बलपूर्वक बेपत्ता पारिएको सम्बन्धमा छानबिन आयोग र सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोग चाँडै स्थापित हुनेछन् भनी पक्ष राष्ट्रले ११ अगस्ट र ११ डिसेम्बरका नोट भर्वालहरू मार्फत समितिलाई जानकारी गरायो । पक्ष राष्ट्रले ऐनका मुख्य प्रावधानहरूको संक्षिप्त विवरण पनि प्रदान गरेको छ र यो राज्य र गैर राज्य दुवै पक्षले विगतमा गरेका मानव अधिकार उल्लङ्घनका मुद्दाहरूलाई सम्बोधन गर्ने एउटा ऐतिहासिक माध्यम हो भनी उल्लेख गरेको छ । यातना र बलपूर्वक बेपत्ता पार्ने विधेयकहरूको मस्यौदा तयार पारिएको छ, र संसदमा पुनः पेश गर्ने प्रक्रियामा छ भनी पक्ष राष्ट्रले निवेदन गरेको छ । सशस्त्र द्वन्द्व पीडितहरूलाई फौजदारी न्याय प्रणालीले सङ्क्रमणकालीन न्याय संयन्त्र बिना पूर्ण उपचार प्रदान गर्न सक्दैन । त्यस सन्दर्भमा, उक्त संयन्त्रको स्थापनापछि उजुरीकर्ताको दाबी पूर्ण रूपमा सम्बोधन गरिनेछ । उजुरीकर्तालाई अन्तरिम राहत स्वरूप ने.रु. २,७५,००० प्रदान गरिएको कुरा पनि पक्ष राष्ट्रले दोहोर्याएको छ ।

^९उजुरीकर्ताले उजुरी नं १४६९/२००६, २८ अक्टोबर २००८ को प्रकरण ६३ को अभिमतलाई उद्धृत गरेका छन् ।

८.३ २ सेप्टेम्बर २०१४ र १२ जनवरी २०१५ मा सङ्क्रमणकालीन न्याय संयन्त्र सम्बन्धी आफ्ना आरोपहरू दोहोर्‍याउँदै उजुरीकर्ताले ऐनका धेरै प्रावधानहरू मानव अधिकारका अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्डहरू^{१०} अनुकूल नभएको र उनलाई प्रभावकारी उपचार प्रदान नगर्ने तर्क दिइन् ।

समिति समक्ष विचाराधिन प्रश्नहरू र कार्यविधि

उजुरीको ग्राह्यताको सम्बन्धमा

- ९.१ उजुरीमा गरिएको कुनै पनि दाबी उपर विचार गर्नु भन्दा पहिले समितिले आफ्नो कार्यविधि सम्बन्धी नियमको नियम ९३ बमोजिम उक्त उजुरी ऐच्छिक आलेख अनुरूप ग्रहणयोग्य भए नभएको निर्णय गर्नु अनिवार्य हुन्छ ।
- ९.२ ऐच्छिक आलेखको धारा ५(२)(क) को शर्त अनुसार प्रस्तुत उजुरी अर्को कुनै अन्तर्राष्ट्रिय अनुसन्धान वा विवाद समाधान गर्ने सम्बन्धी प्रक्रिया अन्तर्गत परीक्षणको लागि विचाराधिन नरहेको समितिले ठहर गरेको छ ।
- ९.३ सबै घरेलु उपचार प्रयोग गरिसकेको हुनुपर्ने आवश्यकताका सम्बन्धमा, उजुरीकर्ताले प्रहरीकोमा जाहेरी दरखास्त दर्ता गर्न असफल भएको कारण, उनको घरेलु उपचारको विकल्प समाप्त भएको छैन, र उनका पतिका मुद्दामा अन्तरिम संविधान २००७ को अनुसार स्थापित हुने संक्रमणकालीन न्याय संयन्त्र अनुरूप सम्बोधन गरिनेछ भन्ने पक्ष राष्ट्रको तर्क समितिले विचार गरेको छ । सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन १९९२ अनुसूची १ मा सूचीबद्ध अपराधहरूमा मात्र जाहेरी दरखास्त लागू हुने र सो सूचीमा बलपूर्वक बेपत्ता र यातना समावेश नभएकोले जाहेरी दरखास्त उपयुक्त उपचार नभएको; यातना सम्बन्धी क्षतिपूर्ति ऐनले फौजदारी दायित्वको व्यवस्था नगरेको र अधिकतम ने.रु १,००,००० मात्रको क्षतिपूर्तिको व्यवस्था गरेको; र सङ्क्रमणकालीन न्याय संयन्त्रले न्यायमा पहुँचलाई प्रतिस्थापन नगर्ने र प्रभावकारी उपचारको समाप्ती हुन बाँकी रहेको मान्न नमिल्ने भन्ने उजुरीकर्ताको आरोपलाई पनि समितिले विचार गरेको छ । समितिले उजुरीकर्ताको बन्दी प्रत्यक्षीकरणको रिट ५ जुलाई २००० मा सर्वोच्च अदालतले खारेज गरेको विचार गरेको छ । उनले तुरुन्तै अधिकारीहरूलाई आफ्नो पतिको बेपत्ताको बारेमा उजुरी गरेतापनि १७ वर्षभन्दा बढी समयसम्म पनि उनी कुन परिस्थितिमा बेपत्ता पारिए भन्ने कुरा अस्पष्ट रहेको छ र हालसम्म कुनै अनुसन्धान निष्कर्षमा पुर्‍याइएको छैन । गम्भीर उल्लङ्घनको मुद्दामा न्यायिक उपचार आवश्यक छ भन्ने आफ्नो न्यायशास्त्रलाई

^{१०}हेर्नुहोस् ओएचसीएचआर नोट, “ बेपत्ता व्यक्तिहरूको अनुसन्धान, सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोगको ऐन, नेपाल २०७२(२०१४) (राजपत्र २१ मे २०१४ को अनुसार)”।

समितिले थप स्मरण गर्दछ।^{११} त्यस सन्दर्भमा, बेपत्ता पारिएका व्यक्तिको छानबिन आयोग ऐन र सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोग ऐनद्वारा स्थापित सङ्क्रमणकालीन न्याय निकायहरू न्यायिक अंगहरू होइनन् भन्ने तथ्य समितिले मनन गरेको छ।^{१२} यसअनुसार, अनुसन्धान निष्प्रभावी र अनुचित ढंगले लम्ब्याइएको र ऐच्छिक आलेखको धारा ५ (२)(ख) अन्तर्गत उजुरीको परीक्षण गर्नका लागि कुनै बाधा नरहेको समितिको ठहर छ।

- ९.४ उजुरीकर्ताको आरोप स्पष्ट रूपमा आधारहित छ, भन्ने पक्ष राष्ट्रको धारणामा समितिले विचार गरेको छ। यद्यपि, ग्राह्यता प्रयोजनको लागि पर्याप्त मात्रामा आफ्ना आरोप प्रमाणित गर्न उजुरीकर्ताले विश्वसनीय तर्क पेश गरेको समितिको ठहर छ। ग्राह्यताका सबै आवश्यकताहरू पूरा भएको हुनाले, समितिलाई उजुरीलाई ग्रहणयोग्य घोषित गर्दछ र मूल कानुनी प्रश्न माथिको कारवाही अगाडि बढाउँदछ।

मूल कानुनी प्रश्न माथि विचार विमर्श

- १०.१ समितिले पक्षहरूद्वारा समितिलाई उपलब्ध गराइएको सम्पूर्ण सूचनाको आधारमा ऐच्छिक आलेखको धारा ५(१) को प्रावधान अनुरूप उजुरी उपर जाँचबुझ र विचार गरेको छ।
- १०.२ २१ मे १९९९ मा उनका पतिलाई प्रहरीले सुन्धारा, काठमाडौंमा पक्राउ गरी नक्साल, काठमाडौंको प्रहरी मुख्यालयमा लगेको, उनका पतिलाई सम्पर्क विहिन राखिएता पनि उनले टाढाबाट प्रहरी परिसर भित्र अन्तिम पटक १० जून १९९९ मा उनलाई देख्न सफल भएको र उनले तुरुन्तै अधिकारीहरूलाई पक्राउ र बेपत्ताको उजुरी गरेर बन्दी प्रत्यक्षीकरणको रिट निवेदन समेत दायर गरेतापनि अधिकारीहरूद्वारा कुनै शीघ्र, निष्पक्ष, पूर्ण र स्वतन्त्र अनुसन्धान नगरिएको भन्ने उजुरीकर्ताको आरोपलाई समितिले विचार गरेको छ। उनको अवस्था र स्थान हालसम्म अज्ञात रहेको छ र ती कार्यहरूको लागि कसैलाई पनि समाप्तवान गरिएको वा दोषी ठहराइएको छैन। यी परिस्थितिहरूमा, उनका पति बलपूर्वक बेपत्ता पार्ने कार्यको पीडित हुन्।
- १०.३ उजुरीकर्ताको आरोप शंकामा मात्र आधारित छ र बन्दी प्रत्यक्षीकरणको कारवाहीमा उनी प्रहरी वा अन्य राज्यका अधिकारीहरूद्वारा उनका पति पक्राउ परेका थिए भनि प्रमाणित गर्न असमर्थ थिइन् भन्ने पक्ष राष्ट्रको तर्कलाई पनि समितिले विचार गरेको छ। विशेषगरी, प्रमाणमा उजुरीकर्ता र पक्ष राष्ट्रको सधैं समान पहुँच हुँदैन, र सम्बन्धित जानकारीमा प्रायः पक्ष राष्ट्रको मात्रै पहुँच हुन्छ भन्ने विचार गर्दा प्रमाण जुटाउने जिम्मेवारी उजुरीकर्तामा मात्र हुन सक्दैन

^{११}हेनूहोस उजुरी नं.१७६१/२००६, गिरी वि. नेपाल, २४ मार्च २०११, प्रकरण ६३ को अभिमत

^{१२}हेनूहोस उजुरी नं.२०३८/२०११, थारु समेत वि. नेपाल, ३जुलाई २०१५, प्रकरण ९३ को अभिमत

भनी समिति पुनः पुष्टि गर्दछ।^{१३} अनुबन्धको ऐच्छिक आलेखको धारा ४(२) ले अनुबन्धको उल्लङ्घन गरेको विषयमा पक्ष राष्ट्र वा यसको प्रतिनिधिहरू विरुद्ध लगाइएका सम्पूर्ण आरोपहरू उपर असल नियतले अनुसन्धान गर्नु र सो सम्बन्धमा आफूसँग उपलब्ध सूचना समितिलाई प्रदान गर्नु पक्ष राष्ट्रको दायित्व रहेको आशय व्यक्त गरेको छ। उजुरीकर्ताले विश्वसनीय प्रमाणका साथ पक्ष राष्ट्र उपर आरोप पेश गरेको तथा सो सम्बन्धमा थप प्रष्टीकरणको विषय केवल पक्ष राष्ट्रसँग भएको सूचनामा आधारित हुने भएकोमा, पक्ष राष्ट्रले ती आरोपहरू खण्डन गर्ने कुनै सन्तोषजनक प्रमाण प्रस्तुत नगरेको अवस्थामा समितिले उजुरीकर्ताहरूका आरोपहरू पुष्टि भएको मान्न सक्छ।

१०.४ अनुबन्धले कुनै पनि धारामा “बलपूर्वक बेपत्ता पारिएको” भन्ने शब्द स्पष्ट रूपमा प्रयोग गरेको नभएतापनि उक्त सन्धिले पहिचान गरेको विभिन्न अधिकारहरू निरन्तर रूपमा उल्लङ्घन गरेको देखाउने बेग्लै तथा अन्तरसम्बन्धित कार्यहरूले बलपूर्वक बेपत्ता पारिएको अवस्थाको सिर्जना गर्दछ भन्ने कुरालाई समितिले मनन गरेको छ।^{१४}

१०.५ प्रस्तुत मुद्दामा, मे १९९९ मा पतिसँग सम्पर्क गुमाएपछि, उजुरीकर्ताले तुरुन्तै उनको खोजीमा काठमाडौंका थुप्रै प्रहरी कार्यालयमा सम्पर्क गरेको; प्रहरी मुख्यालय नक्सालले उनका पतिलाई भेट्न नदिएता पनि, उनलाई उसको लागि केही सफा लुगाहरू हस्तान्तरण गर्नको लागि अनुमति दिएको र ड्यूटीमा रहेको प्रहरीले उनका पतिको केही फोहोर कपडा उनलाई दिएको ; १० जुन १९९९ मा अन्तिम पटक उनले आफ्ना पतिलाई प्रहरी मुख्यालयको हातामा टाढाबाट देखेको, पतिको अवस्था र ठेगानाको बारेमा उनले सोधखोज जारी राखेको तर विरोधाभासी सूचना प्राप्त गरेको समितिले मनन गरेको छ। उजुरीकर्ताले उपलब्ध गराएको महानगर दैनिकमा ३१ अगस्ट १९९९ मा प्रकाशित लेखमा, तत्कालीन प्रधानमन्त्रीले श्री नेपालीको हत्या भएको बताएतापनि, उनी वास्तवमा जीवित र यातना दिइएको र दंगा नियन्त्रण प्रहरी पोखराद्वारा नियन्त्रणमा राखिएको भनी रिपोर्ट गरिएको जबकि सर्वोच्च अदालतमा दायर बन्दी प्रत्यक्षीकरणको रिटको कारवाहीमा, उनलाई कहिल्यै प्रहरीद्वारा हिरासतमा नराखिएको भनी अधिकारीहरूले इन्कार गरेको कुरामा समितिको ध्यानाकर्षण भएको छ। उजुरीकर्ताको पतिको अवस्था र ठेगानाको रूपमा कुनै थप जानकारी प्रदान गरिएको छैन। तथापि, श्री नेपालीको नाम राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगको द्वन्द्व सम्बन्धी बेपत्ताहरूको सूची र आईसीआरसी बेपत्ता व्यक्तिको डाटाबेसमा समावेश छ। उजुरीकर्ताले पेश गरेको कागजातको सम्बन्धमा, उनका पतिलाई बलपूर्वक बेपत्ता पारिएको सम्बन्धमा उजुरीकर्ताको आरोपलाई खण्डन गर्न पक्ष राष्ट्रले पर्याप्त र ठोस स्पष्टीकरण प्रदान गरेको छैन भन्ने समितिको ठम्याइ छ। बलपूर्वक बेपत्ता पार्ने

^{१३}हेर्नुहोस् उजुरी नं.१४२२/२००५, एल ह्यासी वि.द लिब्यन जमहरिया, २४अक्टोबर २००७, प्रकरण ६।७ को अभिमत, नं.१२९७/२००४, मेडजनाउने वि.अल्जेरिया, १४ जुलाई २००६, प्रकरण ८।३ को अभिमत, नं.१८०४/२००८, इ ख्वील्दी वि.लिब्या, १ नोभेम्बर २०१२, प्रकरण ७२ को अभिमत, नं.२१११/२०११, त्रिपाठी वि.नेपाल, २९ अक्टोबर २०१४, प्रकरण ७२ को अभिमत

^{१४}हेर्नुहोस् उजुरी नं. २०००/२०१०, कटवाल वि. नेपाल, १ अप्रिल २०१५, प्रकरण ११।३, र उजुरी नं. २१३४/२०१२, सर्ना समेत वि. कोल्मबिया, ९ जुलाई २०१५ प्रकरण ९।४ को अभिमत

सम्बन्धमा स्वतन्त्रताबाट वञ्चित गरेको अवस्था, तत्पश्चात् स्वतन्त्रताबाट वञ्चित गरेको बारे जानकारी दिन इन्कार गर्ने अवस्था वा बेपत्ता परेको व्यक्तिको बारेमा सत्य तथ्य लुकाउने कार्यले त्यस्तो व्यक्तिलाई कानूनको संरक्षणभन्दा बाहिर राख्ने तथा उसलाई वा उसको जीवनलाई गम्भीर तथा निरन्तर जोखिममा राख्ने र त्यसको जिम्मेवार पक्ष राष्ट्र हुने कुरा समितिले स्मरण गरेको छ।^{१५} प्रस्तुत मुद्दामा, राज्य पक्षले श्री नेपालीको जीवन को रक्षा गर्नको लागि आफ्नो दायित्व पूरा गरेको भन्ने देखिने कुनै प्रमाण पेश गरेको छैन। सोही अनुरूप, अनुबन्धको धारा ६(१) को विपरीत श्री नेपालीको जीवन रक्षा गर्ने दायित्व पूरा गर्न पक्ष राष्ट्र असफल भएको समितिको निष्कर्ष रहेको छ।

- १०.६ उजुरीकर्ताका पतिलाई थुनामा लिई त्यसपछि बेपत्ता पारिएको कार्य आफैँमा अनुबन्धको धारा ७ को विपरीत छ, भन्ने उजुरीकर्ताको आरोप भएको कुरा समितिले टिपोट गरेको छ। बाहिरी दुनियाँबाट सम्पर्क विहीन राखी अनिश्चितकालसम्म थुनामा राख्दा हुने पीडालाई समितिले मनन गरेको छ। समितिले यातना वा अन्य क्रूर, अमानवीय र अपमानजनक व्यवहार वा सजायमा प्रतिबन्ध लगाउने आफ्नो सामान्य टिप्पणी नं. २०(१९९२) मा अज्ञात हिरासत विरुद्ध व्यवस्था गर्न सिफारिस गरेको छ। प्रस्तुत मुद्दामा, पक्ष राष्ट्रबाट सन्तोषजनक स्पष्टीकरणको अभावमा उजुरीकर्ताको पतिको बलपूर्वक बेपत्ता पारिनु अनुबन्धको धारा ७ को उल्लङ्घन हो भन्ने समितिको ठहर छ। यो निष्कर्षमा पुगिसकेपछि, समितिले यिनै तथ्यको आधारमा अनुबन्धको धारा १०(१)को उल्लङ्घन भएको भन्ने आरोपलाई जाँच गर्ने छैन।
- १०.७ पति बेपत्ता हुनाले उजुरीकर्तालाई परेको पीडा र तनाव समितिले मनन गरेको छ। विशेषगरी, उजुरीकर्ताले श्री नेपालीलाई बेपत्ता बनाइनुको कारण तथा परिस्थिति वा उनको कथित मृत्युको परिस्थितिको बारेमा पर्याप्त स्पष्टीकरण पाएकी छैनन्, न त उनको भौतिक अवशेष नै पाएकी छिन्। पक्ष राष्ट्रबाट सन्तोषजनक स्पष्टीकरण प्राप्त नभएको अवस्थामा यी तथ्यहरूले उजुरीकर्ताको हकमा अनुबन्धको धारा ७ को उल्लङ्घन भएको समितिको ठहर छ।
- १०.८ आफ्नो पतिलाई पक्राउ पूर्जी बिना पक्राउ गरिएको थियो, न्यायाधीश वा कानूनद्वारा अधिकारप्राप्त अन्य कुनै अधिकारीसमक्ष पेश नगरिएको, र उनले आफ्नो हिरासतको वैधतालाई चुनौती दिन अदालत समक्ष कुनै प्रक्रिया थालनी गर्ने अवसर नपाएको भन्ने उजुरीकर्ताका धारा ९(१-४) अर्न्तगतका आरोपहरू समितिले टिपोट गरेको छ। यस सन्दर्भमा पक्ष राष्ट्रको कुनै नआएको सन्दर्भमा, उजुरीकर्ताका पतिको पक्राउ र थुना अनुबन्धको धारा ९ को उल्लङ्घन भएको समितिको ठहर छ।
- १०.९ धारा १६ को उल्लङ्घन भएको भन्ने आरोपका सन्दर्भमा, उजुरीकर्ताका पतिलाई उनको उपस्थितिमा प्रहरीले पक्राउ गरेको; तत्पश्चात् उनका पतिको अवस्था र ठेगानाको बारेमा सम्बन्धित जानकारी प्रदान नगरेको; उनको अवस्था पत्ता लगाउन कुनै प्रभावकारी अनुसन्धान

^{१५} हेर्नुहोस उजुरी नं.१९१३/२००९, अभुशाला वि. लिब्या, १८ मार्च २०१३, प्रकरण ६२ को अभिमत

नगरी उनलाई त्यसै समयदेखि कानूनको संरक्षण बाहिर राखेको भन्ने उजुरीकर्ताको आरोपलाई समितिले टिपोट गरेको छ । कुनै व्यक्तिलाई कानूनको संरक्षणबाट नियोजित रूपमा वञ्चित गर्ने कार्यले र साथमा निजको वा निजको आफन्तजनको प्रभावकारी उपचार खोज्ने प्रयासलाई नियोजित रूपमा अवरोध पुर्याउने कार्यले उक्त व्यक्तिलाई कानूनको अगाडि व्यक्तिको रूपमा पहिचान गर्न इन्कार गरेको बुझिने समितिको धारणा रहेको छ ।^{१६} तसर्थ, श्री नेपालीलाई बलपूर्वक बेपत्ता पार्नुले उनलाई कानूनको संरक्षणभन्दा बाहिर राखेको र कानूनको अगाडि व्यक्तिको रूपमा पहिचान पाउने उनको अधिकार हनन गरेको र यसले गर्दा अनुबन्धको धारा १६ को उल्लङ्घन भएको समितिको ठहर छ ।

१०.१० उजुरीकर्ताले अनुबन्धको धारा २ (३) उद्धृत गर्छिन् जसअनुसार अनुबन्ध अन्तर्गतका अधिकारहरू हनन भएका सबै व्यक्तिहरूलाई प्रभावकारी उपचार प्रदान गर्नु पक्ष राष्ट्रहरूको दायित्व हुन्छ । अधिकार उल्लङ्घनका दावीहरूलाई सम्बोधन गर्न पक्ष राष्ट्रले उचित न्यायिक तथा प्रशासनिक संयन्त्रको स्थापना गर्नुलाई समितिले महत्वका साथ हेर्ने गरेको छ । अनुबन्धका पक्ष राष्ट्रहरूको सामान्य कानूनी दायित्वहरूको प्रकृतिका सम्बन्धमा आफ्नो सामान्य टिप्पणी न. ३१ (२००४) मा समितिले उल्लङ्घनका अभियोगको अनुसन्धान गर्न पक्ष राष्ट्र असफल भएमा सोबाट अनुबन्धको छुट्टै उल्लङ्घन भएको हुनेछ भनी उल्लेख गरेको छ । प्रस्तुत मुद्दामा आफ्ना पतिको गिरफ्तारीको केही समयपछि नै उजुरीकर्ताले सूचनाको लागि विभिन्न प्रहरी कार्यालयहरूमा सम्पर्क गरेको र पछि सर्वोच्च अदालतमा बन्दी प्रत्यक्षीकरणको रिट दायर गरेको तथा राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगमा उजुरी गरेको समितिले विचार गरेको छ । उजुरीकर्ताका विभिन्न प्रयासहरूका बावजुद, उनका पति बेपत्ता पारिएको १७ वर्षभन्दा बढी समय बितिसक्दा पनि उनको पक्राउ, बलपूर्वक बेपत्ता र सम्भावित मृत्युको सेरोफेरोको परिस्थिति स्पष्ट पार्नको लागि पक्ष राष्ट्रद्वारा कुनै पनि गहन र प्रभावकारी अनुसन्धान भएको छैन, र दोषीहरूलाई न्यायको दायरामा ल्याउन फौजदारी अनुसन्धान पनि भएको छैन । साथै, श्री नेपालीको मृत्यु भएको भए उनको भौतिक अवशेष पत्ता लगाउने र परिवारलाई फिर्ता दिने कार्य पनि पक्ष राष्ट्रले गरेको छैन । तसर्थ, श्री नेपालीलाई बलपूर्वक बेपत्ता पार्ने कार्यको बारेमा शीघ्र, गहन र प्रभावकारी अनुसन्धान गर्नमा पक्ष राष्ट्र असफल भएको समितिको ठहर छ । यसबाहेक, उजुरीकर्ताद्वारा अन्तरिम राहतको रूपमा प्राप्त ने.रु १,००,००० गम्भीर उल्लङ्घनको अनुरूप पर्याप्त उपचार हुँदैन । तसर्थ, यसभन्दा अगाडिका तथ्यहरूले श्री नेपालीको हकमा धारा २ (३), साथै धारा ६(१), ७, ९ र १६ साथै उजुरीकर्ताको हकमा धारा २(३) को साथै धारा ७ को उल्लङ्घन भएको प्रष्ट भएको समितिले निष्कर्ष निकालेको छ ।

११. ऐच्छिक आलेखको धारा ५(४) अन्तर्गत कार्यरत समितिले आफू समक्ष प्राप्त जानकारीका आधारमा पक्ष राष्ट्रले श्री नेपालीको हकमा अनुबन्धको धारा ६, ७, ९, र १६ साथै धारा २(३)को

^{१६} हेर्नुहोस् थारु समेत वि. नेपाल, प्रकरण १०१९ र सर्ना समेत वि. कोलम्बिया, प्रकरण ९।५

उल्लङ्घन गरेको पाएको छ । साथै, उजुरीकर्ताको हकमा, प्रस्तुत तथ्यहरूले धारा २(३) र साथै धारा ७ को उल्लङ्घन भएको देखिएको छ ।

१२. अनुबन्धको धारा २(३) को व्यवस्था अनुसार उजुरीकर्ताहरूलाई प्रभावकारी कानुनी उपचार प्रदान गर्नु पक्ष राष्ट्रको दायित्व हो । यस अन्तर्गत, अनुबन्धद्वारा प्रत्याभूत अधिकार उल्लङ्घन भएका व्यक्तिलाई पक्ष राष्ट्रले पूर्ण क्षतिपूर्ति दिनु आवश्यक हुन्छ । पक्ष राष्ट्रका देहाय बमोजिमका थप दायित्वहरू पनि रहेका छन् : (क) श्री नेपालीको बेपत्ता हुनुको पूर्ण र प्रभावकारी अनुसन्धान गर्नु र उजुरीकर्तालाई उक्त अनुसन्धानको परिणामको बारेमा विस्तृत जानकारी उपलब्ध गराउनु; (ख) यदि उनका पतिको मृत्यु भइसकेको भए उनको अवशेष पत्ता लगाएर उनको परिवारलाई हस्तान्तरण गर्नु; (ग) उल्लङ्घनका लागि जिम्मेवार व्यक्तिहरूलाई मुद्दा चलाउनु, कारवाही गर्नु र सो प्रक्रियाहरूको नतिजा सार्वजनिक गर्नु; (घ) उजुरीकर्तालाई कुनै पनि आवश्यक र पर्याप्त मनोवैज्ञानिक पुनर्स्थापना र चिकित्सा उपचार निःशुल्क प्रदान गरिएको सुनिश्चित गर्नु ; र (ङ) उजुरीकर्तालाई र उनका पतिलाई, यदि उनी जीवित छन् भने, उनले भोग्नु परेको उल्लङ्घनको लागि पर्याप्त क्षतिपूर्ति प्रदान गर्नु र सन्तुष्टिको उचित प्रबन्ध गर्नु । भविष्यमा यस्तै प्रकारको उल्लङ्घन हुनबाट रोक्नको लागि कदम चाल्ने पनि पक्ष राष्ट्रको दायित्व हो । पक्ष राष्ट्रले आफ्नो कानूनद्वारा विशेषगरी निम्न बमोजिम कुराहरू सुनिश्चित गर्नुपर्ने हुन्छ - (क) यातना, गैर न्यायिक हत्या तथा बलपूर्वक बेपत्ता पार्ने कार्य जस्ता गम्भीर मानवअधिकार उल्लङ्घनमा जिम्मेवारहरू उपर फौजदारी अभियोग गराउने कानुनी व्यवस्था गर्ने; (ख) बेपत्ता पारिएको घटनाका सम्बन्धमा द्रुत, निष्पक्ष तथा प्रभावकारी अनुसन्धानको प्रत्याभूति गर्ने ।

१३. ऐच्छिक आलेखको पक्ष राष्ट्र हुँदा पक्ष राष्ट्रले अनुबन्धको उल्लङ्घन भए नभएको यकिन गर्ने समितिको सक्षमता स्वीकार गरेको कुरालाई ध्यानमा राख्दै अनुबन्धको धारा २ बमोजिम पक्ष राष्ट्रले आफ्नो इलाकाभिन्न वा आफ्नो क्षेत्राधिकार अन्तर्गत रहेका सबै व्यक्तिलाई अनुबन्धमा उल्लिखित अधिकार सुनिश्चित गर्ने र उक्त अधिकार उल्लङ्घन भएको स्थापित भएमा प्रभावकारी र कार्यान्वयनयोग्य उपचार उपलब्ध गराउने दायित्व स्वीकार गरेको छ । तसर्थ, समितिले दिएको राय कार्यान्वयन गर्ने सम्बन्धमा पक्ष राष्ट्रबाट अपनाइएका उपायहरूको बारेमा १८० दिन भित्र जानकारी प्राप्त गर्ने अपेक्षा गरेको छ । साथै, यी विचारहरूलाई प्रकाशन गर्न र पक्ष राष्ट्रका आधिकारिक भाषाहरूमा व्यापक रूपमा प्रचारप्रसार गर्न गराउनु पनि पक्ष राष्ट्रलाई समिति अनुरोध गर्दछ ।